

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSIYA MƏHKƏMƏSİ

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ
HÜQUQ VƏ İNSAN HAQLARI İNSTİTUTU**

**QARA DƏNİZ VƏ XƏZƏR DƏNİZİ REGIONU ÖLKƏLƏRİ
HÜQUQŞÜNASLARI ASSOSİASİYASI**

***Azərbaycan Respublikasının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş***

***“XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində
müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar”***

mövzusunda

**ELMİ-NƏZƏRİ KONFRANSIN
MATERİALLARI**

(3 may)

BAKI - 2018

HƏQİQƏT VƏ HÜQUQ: MÜLKİ PROSESDƏ FORMAL HƏQİQƏTİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ VƏ SÜBUTLARIN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ STANDARTLARI

Məhkəmənin həqiqəti müəyyən etməsi

Həqiqətin müəyyən edilməsini məhkəmə prosesinin əsas fundamental məqsədlərindən biri hesab olunur. Həqiqətin müəyyənləşdirilməsi prosesin ətrafında bir sıra nəzərə alınmalı amillər var, onlara sübutetmə ilə bağlı problemlər, vaxt məhdudiyəti, prosesual qənaət prinsipinə riayət, sübutetmə vəzifəsinin bölüşdürülməsini aid etmək olar. Eyni zamanda, həqiqətə uyğun olan faktlar müəyyən olunmadıqda hüququn fundamental məqsədlərinə nail olunmur. Misal üçün, avtomaqistralda təhlükəsizliyin təmin olunması üçün sürət həddi 100 km/s müəyyən edilir və sürət həddinin aşanların cəzalandırılması ilə bağlı qayda öz məqsədlərinə effektiv xidmət edə bilmir, əgər faktın müəyyənləşdirilməsi prosesində pozuntuya yol vermiş şəxsin sürəti barədə həqiqi faktlar müəyyən olunmursa. Eyni ilə bu qaydanı pozmayan şəxsin sürət artımına görə cəzalandırması da ədalətlik normalarını pozur və özü özlüyündə avtormaqistralda təhlükəsizlik qaydalarının effektivliyini azaldır.¹

Çəkişmə məhkəmə prosesində həqiqətin müəyyən edilməsi məsələsi mərkəzi elementi olması ilə yanaşı, bunun ətrafında bir neçə vacib suallar mövcudur – məhkəmə hansı həqiqəti müəyyən etməlidir? Obyektiv həqiqəti yaxud formal həqiqəti? Hüquq mübahisəsinə baxan məhkəmə “real həqiqəti” müəyyən edə bilərmə? Hakim hansı anda bu məqsədə nail olduğunu bilir? Beləliklə, “həqiqəti müəyyən edilməsi” hüquqi anlamın aydınlaşdırılması zəruridir.

Mülki prosesual hüququnun müqayisəvi (kompativist) təhlilini aparan hüquq müəllifləri arasında yer almış fikirlərdə qeyd edilir ki, məhkəmə çəkişmə prosesi özü özlüyündə həqiqəti müəyyən etmək üçün deyil, o, tərəflər arasında mübahisənin nizamlanması üçün faktlar əsasının (bazisinin) müəyyən edilməsidir. Bununla belə unudulmamalıdır ki, onun birbaşa məqsədi həmin [faktlar] əsası[nı] praktiki cəhəddən mümkün qədərli həqiqətə yaxın müəyyən etməkdir.²

Azərbaycanda da nüfuzlu hüquq müəlliflərinin də eyni mütərəqqi mövqedən çıxış etdiklərini hesab edirik. “AR Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin VII hissəsində məhkəmə icraatının həqiqəti müəyyənləşdirməli olmasının nəzərdə tutulmasına baxmayaraq Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin bir çox müddələrinin sistemli təhlili onu deməyə əsas verir ki, qanunla məhkəmənin üzərinə həqiqəti müəyyənləşdirmək vəzifəsi qoyulmamışdır və iş üzrə həqiqətin müəyyənləşdirilməsi, bir çox hallarda, mülki-prosessual hüququn mahiyyətinə və əsas təyinatına (tərəflər arasındakı mübahisənin həllinə), ziddir. Mülki prosesdə məhkəmə həqiqətə nail olmaq üçün yalnız işin hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiqinə lazımı şərait yaradır.

Həqiqətin müəyyən olunmasının prinsip kimi işlərin hərtərəfli, tam və obyektiv araşdırılması məzmununda ifadə olunmasını nəzərə alsaq, onda qeyd etmək lazımdır ki, AR MPM-in 14-cü maddəsinə əsasən məhkəmə həqiqətə nail olmaq üçün işdə iştirak edən şəxslərə onların prosesual hüquq və vəzifələrini izah etməklə, görülməyəcək, yaxud görülməyəcək hərəkətlərin nəticələri barədə onları xəbərdar etməklə, onların prosesual hüquqlarının həyata keçməsinə kömək göstərməklə buna şərait yaradır. Bu icraat çərçivəsində qəbul olunmuş məhkəmə qərarlarının həqiqiliyini prezumpsiya (ehtimal) etmək olar”.³

Hüquq mübahisələri faktlar ətrafında dövr edir. Bu faktlar mübahisə tərəflərin əvvəlki hərəkətlərinə (və ya hərəkətsizliklərinə) aiddir. Məsələn məhkəməyə çıxarıldıqda, tərəflər mübahisənin əsasında duran faktları daha da çoxaldırlar. Onlar hadisələri, faktları öz maraqlarına uyğun mübahisələndirirlər. Nəticə etibarilə, məhkəmə tətbiq olunan maddi və prosesual hüququn imkan verdiyi konteksti daxilində həmin faktları öz qərarında müəyyən edir. Prosesual baxımdan faktlar sübuta yetirilməlidir və sübut “həqiqi” fakta aid olmalıdır. Aydınır ki, məhkəmə bu hallarda tərəflərdən asılıdır, yalnız mübahisənin əsasları baxımından deyil, həmçinin təqdim olunan sübutların

keyfiyyəti baxımından da. Beləliklə də, təəcüblü deyil ki, məhkəmənin müəyyən etdiyi həqiqət heç də obyektiv (substantiv) həqiqət yox, hüquqi şəkildə müəyyən (legally established) edilmiş formal həqiqətdir.

Formal həqiqət prinsipinə əsasən, bir tərəfdən, hakim yalnız tərəflərin məhkəməyə bildirdiyi və təqdim etdiyi faktiki halları və sübutları nəzərə almalıdır. Başqa yandan isə hakim faktlarla və hallarla bağlı tərəflərin dəlillərinin həqiqiliyi yalnız o zaman müəyyən edə bilər ki, onları qarşı tərəf mübahisələndirsin.⁴ Formal həqiqət prinsipinin Azərbaycan mülki prosessual hüququnda təcəssümünü MPM-nin 14.2-ci maddəsində görmək olar. Kökündə mülki hüquqi münasibətlər duran faktların qulluq mövqeyinə görə müəyyənləşdirilməsi vəzifəsi məhkəmə üzərinə qoyulmayıbdır. Tərəflərin prosessual azadlığı nəticəsində məhkəmə tərəflərin təqdim etdiyi sübutlarla məhdudlaşdığından, məhkəmə proses zamanı sübutetmə vəzifəsinin bölgüsü vasitəsilə tərəflərin təqdim etdiyi faktlar (sübutlar) əsasında müəyyən hüquqi nəticəyə gəlir.

Mülki proses öz özlüyündə iştirakçıların iradə sərbəsləyi əsasında formalaşdığından sübutların toplanması və təqdim edilməsi yükü bütünlüklə tərəflərin üzərinə qoyulur. Yalnız məhdud hallarda məhkəmə sübutların əldə olunmasında iştirak edir və bu halda belə, maraqlı tərəf həmin təşəbbüsünü məhkəməyə ünvanlayır. Müstəsna hallarda məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə ekspert (mütəxəssis) təyin edilməsi halını məhkəmənin sübutetmə prosesinin aktiv iştirakçısına çevirmir. MPM-də sübutetmə vəzifələrinin bölgüsünün ümumi qaydasını müəyyən edir. Bu qaydaya görə işin iştirakçıları tələb və etirazlarını əsaslandırdıqları faktları sübut etməlidirlər. Məhkəmə öz istəyinə görə iş iştirakçısı olan bu və ya başqa şəxsi onun öz iddia və etirazlarını əsaslandırmaq üçün söykəndiyi halların və qanunla sübut etməli olduğu başqa halların sübut etmək yükündən azad edə bilməz.

Mülki prosessual qanunvericiliyi (və formal həqiqət prinsipi) sübutların toplanması və verilməsi yükünü bütünlüklə sübutetmə yükünü daşıyan iş iştirakçılarının üzərinə qoyur. Təqdim olunanlar əsasında həqiqətin müəyyən edilməsi isə məhkəmə tərəfindən sübutların düzgün qiymətləndirilməsindən asılıdır. Sübutların məhkəmə tərəfindən tam və düzgün araşdırılması məhkəmənin və ümumiyyətlə məhkəmə sisteminin əsas sütünüdür.

Məhz düzgün araşdırılmış sübutlar əsasında məhkəmə hüquqi həqiqəti müəyyən edir. Məhkəmə, sübutların qiymətləndirilməsinin nəticələrini öz qərarlarında ətraflı və aydın şəkildə əks elətdirərək onların əsasında formal həqiqəti müəyyən etməyə müvəffəq olurlar. Məhkəmə prosesin iştirakçıları tərəfindən təqdim edilmiş bütün sübutların qəbul edilməsinin və ya edilməməsinin motivləri, o cümlədən qərarın əsaslandırılması üçün hansısa sübutların əsas götürülməsi və digər sübutların rədd olunmasının əsasları, həmçinin bir sübuta münasibətdə digər sübuta üstünlük verilməsinin əsasları aydın göstərərək mübahisənin müstəqil arbitri kimi gəldiyi nəticəni və müəyyən etdiyi (formal, hüquqi) həqiqəti əsaslandırır.

İnkvizisiya modeli baxımından bəlkə də məhkəmənin obyektiv (real) həqiqətə nail olmaq cəhdini anlamaq olar. Bu ideologiyaya əsasən məhkəmə həqiqi faktları müəyyən edənədək işin aktiv istintaqını aparır. Sonra da müəyyən etdiyi həmin həqiqi faktlar əsasında qərar qəbul edir. Çəkişməli məhkəmə modelində isə məhkəmənin neytral arbitr olaraq təqdim edilmiş sübutlar əsasında həqiqətin müəyyən etmək imkanı və mümkünlüyünə zəmanət vermək çətindir.

Ümumiyyətlə məhkəmə “həqiqəti müəyyən edir” ifadəsi reallıqda həddindən artıq çox iddialı səslənir və heç də asan və ağılabatan vaxt çərçivəsində nail olunacaq bir vəzifə deyil. Anqlo-sakson hüququ bu hissədə aydın qeyd edir ki, mülki prosesdə məhkəmə yalnız işin ən çox mümkün (böyük ehtimal) hesab edilən faktiki halı və ya halları müəyyən edir. Burda qeyd etmək lazımdır ki, Anqlo-sakson mülki prosesində tərəflərə faktların və sübutların tapılmasında geniş imkanlar verilir (discovery). Əksər hallarda isə tərəflər prosesin ilkin mərhələlərində faktlar barədə razılaşırlar və sonradan məhkəmə prosesində faktların təsdiq edilməsinə artıq ehtiyac qalmır və məhkəmədə “hüquqi məsələlər” (questions of law) müzakirə olunur. Kontinental hüquq məhkəmələrin əksəriyyətindən belə prosesual imkanları yoxdur. Eyni zamanda hakim çəkişmə prinsipinə riayət etməlidir və həddindən artıq təşəbbüskarlıq göstərməklə aktiv iştirakçıya çevrilməməlidir.

Sover dövrünün əksər mülki-prosesual materiallarında qeyd edilirdi ki, məhkəmələr iş üzrə obyektiv həqiqəti müəyyən edərək qərar qəbul edir. Hesab olunurdu ki, Sovet məhkəməsi hər mübahisədə obyektiv həqiqəti müəyyən etməlidir və buna qadirdir.⁵ Az

sayda prosesualistlər məhkəmə qərarlarının mümkün (böyük) ehtimallar əsasında qəbul edilməsi mümkünlüyü ilə razılaşırdılar.⁶ Sonradan keçmiş SSRİ dövlətlərinin mülki prosesual qanunvericiliklərində aparılmış islahatlar nəticəsində “obyektiv həqiqətə” tələb aradan qaldırılmışdır.

Hazırkı mülki prosesual qanunvericiliyimizdə “obyektiv həqiqət” ifadəsi işlənilməsədə MPM-in 14.1-ci maddəsi məhkəmədən həqiqətə nail olmaq üçün, işin hərtərəfli, tam və obyektiv tədqiqinə lazımı şərait yaradılması tələb edir. Bu da təcrübədə məhkəmələr tərəfindən işin faktlarını müəyyən edərkən və qiymətləndirərkən həddindən artıq yüksək sübut standartının tətbiq edilməsinə yol açdığını hesab edirik.

Həqiqətə nail olmaq üçün ilk növbədə məhkəmə təqdim olunan sübut, faktları və mübahisə ilə bağlı keçmiş hadisələri (halları) tam dəqiqliklə təyin etməlidir. Əks əldə həqiqətə nail olmaq mümkün deyil. Məntiqlidir, deyil mi? Əgər məhkəmə işin bütün hallarını tam dəqiq müəyyən etmirsə, o zaman həqiqətdə bərqərar ola bilməz. Yarımçıq həqiqət olmur!

Ümumiyyətlə məhkəmə mübahisə ilə bağlı keçmiş halları (faktları) tam dəqiq müəyyən edə bilər mi? Obyektiv olaraq real həyatda bu mümkündür mü? Məhkəmələr üçün bu asan əldə olunan məqsəddirmi?

Məhkəmə mübahisənin faktlarını onunla bağlı keçmiş hallar, təqdim edilən sübutlar, şahid ifadələri, ekspert və mütəxəsislərin verdikləri məlumatlar əsasında müəyyən edə bilər. Məhkəmənin biliyinin həqiqətə uyğunluğu işdə olan sübutların doğruluğundan (mötəbərliyinə) asılı olacaqdır və bu sübutlar hər hansı halın/faktın olub-olmamasını qiymətləndirilməsində rol oynayır.

Keçmiş hadisələrin (halların və faktların) qəsdən və ya bilməyərək istənilən təhrifi, ehtimallara əsaslanan ekspert rəyləri, texniki və elmi biliklərin məhdudluğu ona gətirib çıxarır ki, iş üzrə axtarılan faktın/halın mövcud olub-olmaması yalnız mümkünlük, yəni böyük və ya az ehtimal, əsasında müəyyən oluna bilər. Bəzi hallarda faktları böyük dərəcədə mümkünlüklə/ehtimalla müəyyən etmək olar.

Məsələn videogörüntüdə bir şəxsin digər şəxsi vurduğu görünür, bu faktı şahidlərdə təsdiq edir və ekspertiza birinci şəxsin paltarında digər şəxsin qan izlərini müəyyən etmişdir. Bu sübutlar əsasında demək olar ki, böyük dərəcədə ehtimalla birinci şəxs ikinci şəxsi vurubdur. Bu halda məhkəmə həqiqəti müəyyən etmir o, ehti-

malın/mümkünlüyün elə dərəcəsini müəyyən edir ki, hər hansı əks-argument inandırıcı olmayacaqdır.

Digər misala baxaq. Patalogiyası olan şəxs tibbi əməliyyatdan sonra vəfat edir. Əgər həkimlər əməliyyət öncəsi və sonrası lazımı tibbi yardım göstərsəydilər, şəxsin sağ qalmaq ehtimalı olardı. Ekspertiza rəy verir ki, düzgün müalicə və zəruri tibbi yardım olsa idi müsbət nəticə mümkün olardı. Ekspert həmçinin qeyd edir ki, hətta düzgün tibbi yardımla belə, həmin xəstəliklə yalnız 80% pasientlər sağ qalır.

Məhkəmə bu işdə zəruri tibbi yardım göstərilseydi şəxsin sağ qalacağını müəyyən etməlidir? Xeyr, çünki hər şey şəxsin hansı qrupa, 20% vəfat edən yoxsa 80% sağ qalan, aid olmasından asılıdır.

Məhkəmə şəxsin ölümünün səbəbini səhv müalicə olduğunu təsdiq etsə, bu halda düzgün olar ki, şəxs 80% sağ qalanlar qrupuna aid olsun. Bəlkə şəxs tibbi yardımın göstərilməsindən asılı olmayaraq vəfat edən 20% qrupa aid idi? Hansı qrupa aid olduğunu müəyyən etmək məhkəmə üçün mümkün deyil. Beləliklə ölümün səbəbinin səhv tibbi yardım olduğu təsdiqlənsə bu hal 80% ehtimalla müəyyən ediləcəkdir.

Yekunda bir sual qalır, sizcə məhkəmə bu işdə tam həqiqətə nail ola bildimi?

Reallıqda məhkəmənin ağlabatan vaxt və resurslar çərçivəsində tam həqiqətə nail olmağı obyektiv olaraq mümkün deyil. Məhkəmə bütün işlərdə tam həqiqəti müəyyən edə bilərdisə, hüquqda heç bir prezumpsiyaya ehtiyac olmazdı. Əgər məhkəmə həqiqətə nail olaraq şəxsin həqiqətən də təqsirli olub-olmamasını tam müəyyən edəcəkdirsə, onda şəxs niyə təqsirsizlik prezumpsiyası ilə qorunsun ki?!

Eynilə delikt məsuliyyətində, harda ki, mülki hüquq pozuntu törətmiş şəxs “təqsirlilik prezumpsiyasını” daşıyır. Yəni, delikt mübahisələrində şəxsin delikt məsuliyyətini müəyyən edilməsini sübut edə biləcək sübutlar və faktlar məhz delikt törətmiş şəxsin sahibliyində olur və onları gizlətməklə məsuliyyətdən qaça bilər. Misal üçün yuxarıda verilən tibb müəssisəsinin misalında bütün hadisələr həmin müəssisənin ərazisində baş veribdir. “Təqsirlilik prezumpsiyası” məcbur edir ki, tibbi müəssisə öz müdafiəsini dərhal qursun, nəyin ki, passiv proses iştirakısı olaraq qarşı tərəfin onun təqsirini sübut etməsini gözləsin.

Bu kimi hallarda məhkəmə tam həqiqəti müəyyən etmək imkanına malik olsaydı delikt törədən şəxsin müəyyən mənada öncədən “təqsirli” kimi baxılmasına ehtiyac olmazdı, çünki məhkəmə obyektiv həqiqəti bərqərar edəcəkdir.

Məhkəmə icraatında keçmiş halların müəyyən edilməsi prosesində tam olaraq bütün səhvlərdən qaçmaq mümkün deyil. ABŞ Ali Məhkəməsinin Speiser v. Rondall⁷ işində qeyd edilir ki, məhkəmə prosesində həmişə müəyyən hədlər daxilində faktlara aid səhvlər mövcuddur və tərəflər bunu nəzərə almalıdırlar. Əgər səhvlər qaçılmazdırsa o zaman hansı ən ağlabatan və uyğun yolla riskləri bölüşdürmək olar? Sübutların qiymətləndirilməsi standartı məhz elə vasitədir ki, onun köməyi ilə prosesin tərəfləri arasında risklər bölünür.

Sübutların qiymətləndirilməsi standartı və ya təcrübədə “sübut etmə standartı” kimi tanınan hüquq institutu barədə müzakirələr kontinental (roman-german) hüququnda və son dövr ərzində AIHM hüquqtətbiq etmə təcrübəsində çoxalır.⁸

Obyektiv sübutetmə standartına zəruriyyət

Sübutetmə standartı adlanan prosesual institutu əksər ölkələrin prosesual hüquqlarında əhəmiyyətli yerə sahibdir, xüsusilə adversarial (çəkişmə) məhkəmə inkişaf etmiş ümumi hüquqa (common law) aid ölkələrdə. Bununla yanaşı, ümumi hüququnda istifadə olunan bir çox institutların mənbəsinin məhz qədim roma hüququ olduğu şübhəsizdir.⁹ Sübutetmə standartı ümumi hüquq sistemində sübutların qiymətləndirilməsi və faktların müəyyən edilməsi meyarıdır. Burada ən geniş istifadə olunan iki sübut standartı mövcuddur – “ağlabatan (əsaslı) sübhədən kənar”¹⁰ və “sübutların üstünlüyü”.¹¹

Məhkəmə qarşısında duran vacib məsələlərdən biri işin faktlarını və hallarını müəyyən etməkdir. Onlara tətbiq edilən qanun normaları yekunda çıxarılan məhkəmə qərarının əsasını təşkil edir. Faktları müəyyən etmək üçün məhkəmə ona təqdim edilmiş sübutları qiymətləndirir və sübutetmə standartı məhkəmə prosesinin məqsədləri üçün müəyyən faktın olub-olmamasını müəyyən edən meyardır.

Məhkəmə prosesinin mülki və cinayət işi üzrə olmasından asılı olaraq tətbiq edilən sübutetmə standartı fərqlənir. Cinayət prosesləri

üçün – “əsaslı şübhədən kənar” və mülki işlər üçün “sübutların üstünlüyü”.

“Əsaslı şübhədən kənar” standartı, adından göründüyü kimi onu ifadə edir ki, cinayət işində şəxsin təqsirliliyində heç bir əsaslı (ağlabatan) şübhə qalmamalıdır. Bu o demək deyil ki, onun həqiqiliyində heç zərrə qədər də şübhə yoxdur (beyond shadow of doubt). Bu o deməkdir ki, təqdim edilmiş sübutların bütün digər alternativ izahları (əsasları, anlamları) çox az inandırıcıdırlar¹² (it’s possible but not in the least probable).

“Sübutların üstünlüyü” (ehtimallar balansı) standartını belə izah etmək olar ki, əgər təqdim edilmiş sübutlar əsasında faktın böyük ehtimalla (mümkünlüklə) məhz baş verdiyi nəyinki baş vermədiyi¹³ qənaətinə gəlmək olarsa, sübutetmə vəzifəsi yerinə yetirilmiş hesab olunur. Bu standart mülki mübahisələrə tətbiq olunur.

Kontinental Avropanın məhkəmə sisteminin inkişafı İngiltərə və ABŞ-dan (anqlo-sakson hüququ) fərqli inkişaf edirdi. Orta əsrlərdə kontinental hüquqda məhkəmələr inkvizisiyon (istintaq) xarakterli idilər, müasir çəkişmə məhkəmələrindən tam əks formada fəaliyyət göstərirdilər. Yəni məhkəmə tərəflərin mübahisəsini həll edən və arqumentləri qiymətləndirən arbitr rolunu deyil¹⁴ əksinə prosesin aktiv iştirakçısı olan, faktları müəyyən etmək, aşkarlamaq və aydınlaşdırmaq, aktiv müdaxilə edərək həqiqəti müəyyən etmək məqsədilə məhkəmə istintaqını aparan rolunu oynayırdı.¹⁵

Sonradan, əlbəttə, kontinental Avropa hüququnun prosesual formatı dəyişdi və daha çox çəkişməli oldu. Buna baxmayaraq bəzi ənənəvi xüsusiyyətlər qalıbdır, bunlardan biri sübutların qiymətləndirilməsində obyektiv meyarın olmamasıdır.¹⁶ Müasir kontinental avropa ədalət sistemində inkvizisiya əlamətləri azdır və hazırda daha çox çəkişməli məhkəmə sistemidir. Bununla yanaşı kontinental hüquqa xas olan sübutların qiymətləndirilməsi standartı kimi – daxili inam çıxış edir.¹⁷ Bu Azərbaycan hüququnda da belədir. Bir tərəfdən obyektiv tələblər üzərində qurulan çəkişməli məhkəmə sistemi qurulur digər tərəfdən isə tam subyektiv olan “daxili inam” standartı tətbiq olunur.

“Daxili inam” qaydası Napoleon dövründə qəbul edilmiş cinayət-prosesual məəcəlləsində əks olunmuşdur.¹⁸ Onun mənası ondan ibarətdir ki, hakim sübutları öz daxili inamına əsaslanaraq azad sürətdə qiymətləndirməlidir. Bu qayda aydın subyektiv xarakter daşıyır və

obyektiv meyarlara sahib deyil. Hakimin həqiqətən öz daxili inamına rəyət etdiyini müəyyən etmək mümkün deyil. Daxili inam qaydası hakimə yeganə sual verir – “sizin daxili inamınız varmı?”¹⁹

Azərbaycan mülki prosessual qanunvericiliyində “daxili inam”²⁰ qaydası haqqında norma olmasa da, məhkəmə və hakimlərin fəaliyyətini nizamlayan “Məhkəmələr və hakimlər haqqında” qanununda o qeyd olunubdur. Həmin qanunun 100-cü maddəsində deyilir ki, “Məhkəmə qərarları hakimlərin sərbəst daxili inamına və məhkəmə araşdırmasının nəticələrinə əsaslanmalıdır”.

Bizim mülki prosessual qanunvericilik sübutların obyektiv qiymətləndirilməsini tələb edir,²¹ lakin konkret tətbiq oluna bilən sübutların qiymətləndirməsi standartı olmadığından, hesab edirik ki, bunun nəticəsində məhkəmələrdə sübutlara dair lüzumsuz yüksək tələblər formalaşmışdır. Reallıqda məhkəmələrin mülki mübahisələrdə “daxili inamın” formalaşdırması demək olar cinayət hüququnun standardı olan “əsaslı şübhədən kənar” standartına oxşardır. Məhz bu səbəbdən hesab edirik ki, aşağıda müzakirə olunan AİHM-in “əsaslı şübhədən kənar” standartı dair presendtləri bizim məhkəmə təcrübəsinə tez daxil oldu. Lakin, aşağıda qeyd olunduğu kimi, bunun yalnız təcübə olduğunu düşünürük və hesab edirik ki, mülki mübahisələrdə bizim məhkəmələrdə “sübutların üstünlüyü” standartına oxşar təcrübəni tətbiq etməlidir.²²

Subyektiv “daxili inam” prinsipi demək olar ki, məhkəmənin çəkişmə prinsipinə ziddir. Əgər qanunvericilik və yuxarı instansiya məhkəmələri sübutların qiymətləndirilməsində vahid və aydın təcrübə formalaşdırmaq niyyətindədilsə o zaman sübutetmənin, sübutların qiymətləndirilməsinin obyektiv standartlarının müəyyən edilməsi vacibdir.

Azərbaycanda məhkəmələr qərarlarını öz daxili inamına əsasən qəbul edirlər, demək sübutların qiymətləndirilmə meyarı kimi hakimin həmin an daxili fikri çıxış edir. Lakin demək olmaz ki, bu faktor hər hansı obyektiv sübutetmə qaydalarını istisna edir. Məhkəmə sübutları mümkün hesab etməyərək və ya işə aid olmadığından qəbul etməyə bilər. MPM tələb edir ki, hər bir tərəf öz istinad etdiyi halları sübut etməlidir.²³ Ümumi qaydaya görə mülki prosesdə sübutetmə vəzifəsi iddiaçının üzərində olur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, iddiaçı öz istinad etdiyi halları sübut etməsə məhkəmə onun iddiasını təmin etməməlidir.

Sübutetmə vəzifəsinə dair norma faktlarını (hallarını) qəbul edib-edilməməsi barədə məhkəmənin öhdəliyini müəyyən edir və müəyyən obyektivliyə malikdir. Yəni, misal üçün, müəyyən sübutun işə aid olub-olmamasının əsaslarını obyektiv şəkildə qiymətləndirmək olar.²⁴

Ümumi sərbəst daxili inam prinsipi ilə yanaşı Azərbaycan mülki prosesual hüququ bəzi obyektiv sübutetmə qaydalarını müəyyən edir. Ancaq bu halda belə yenə sual yaranır – şübhəsiz təkzibedilməz sübutlar olmadıqda işin halları/faktları necə müəyyən edilir?

Məhkəmə mübahisəni qeyri-müəyyənlik mühitində həll etmək məcburiyyətindədir. Tərəflərin təqdim etdiyi sübutlar nadir hallarda tam inandırıcı olurlar. Bu kimi hallarda məhkəmə öz qərarını tam olmayan və bəzən ziddiyyətli sübutlar əsasında qəbul etməlidir.

Misal üçün tərəflərdən birinin təqdim etdiyi sübutlar hakim üçün daha inandırıcı gəlir nəinki digər tərəfin. Ancaq tam olaraq hakim üçün inandırıcı deyillər. Anqlo-sakson yanaşmasını tətbiq etsək bu hal “sübutların üstünlüyü” standartının tələblərinə cavab vermiş olur, lakin “əsaslı şübhədən kənar” standartının tələblərinə cavab vermədiyini görürük.

Sübyektiv prinsip olan “sərbəst daxili inam” prizmasından baxdıqda belə çıxır ki, hakim öz intuisiyasına əsaslananraq və onun daha çox “inandığı” sübuta əsaslanaraq qərar qəbul edəcəkdir.

MPM-in sübutların obyektiv və qərəzsiz qiymətləndirilməsinə dair tələbi²⁵ müəyyən obyektivliyi qorumağa xidmət edir, lakin bunun yetərli olmadığını düşünürük. Təcrübədə mülki proseslərdə məhkəmələr müəyyən obyektivliyi qorumaq üçün sübutlara və sübutetmə prosesinə çox yüksək tələblər irəli sürürlər. Demək olar ki, cinayət prosesinə aid olan “əsaslı şübhədən kənar” sübut standartını mülki mübahisələrə tətbiq edirlər. Bu isə əvvəl qeyd etdiyimiz kimi mülki icraatın effektivliyinə mənfi təsir göstərir. Cinayət prosesində tətbiq edilən “ağlabatan şübhələrə yer qoymadan” (və yaxud, “əsaslı şübhədən kənar”) sübutetmə standartı, adından da göründüyü kimi, sübutetmə predmetinə dair (təqsirliliyin və yaxud işin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bu və ya digər faktın sübut olunmuş sayılmasına) ağlabatan, ciddi şübhələrin olmamasını ehtiva edir.²⁶

İstənilən halda məhkəmə (cinayət və mülki prosesdə) qeyri-müəyyənlik mühitində keçir və tam ali həqiqəti müəyyən etmək mümkün deyil. Cinayət prosesinin mümkün fəsadlarını nəzərə alaraq

məhkəmə şəxsi təqsirli bilməsi üçün çox yüksək – əsaslı şübhədən kənar – sübut standartını tətbiq edir. Təqdim edilən sübutların qiymətləndirilməsi zamanı şəxsin təqsirinə dair heç bir (ağlabatan) əsaslı şübhə qalmamalıdır. CPM-nin 21.2 maddəsi bunu təsdiqləyir.²⁷

Mülki proses fərqli məqsədlərə istiqamətləndirildiyindən və başqa prezumpsiyalardan (və sübutetmə vəzifələrindən) ibarət olduğundan burda belə çox yüksək sübut standartına ehtiyac yoxdur. Bu səbəbdən anqlo-sakson hüququnda hər iki məhkəmə prosesində (cinayət və mülki) fərqli sübutetmə standartı tətbiq edilir. Mülki prosesdə hakim təqdim edilən sübutların üstünlüyündən irəli gələrək faktı müəyyən edir. Məhkəmənin tam əminlik tələb etdiyi cinayət prosesindən fərqli olaraq, mülki prosesdə məhkəmə faktın böyük ehtimalla olduğunu nəyinki olmadığını²⁸ qiymətləndirməsi yetərlidir.

Obyektiv standartın olmaması həmçinin aşağı instansiya məhkəmələrin müəyyən səhvlərini düzəltməsində çətinlik yaradır. Yuxarı instansiya məhkəməsi necə müəyyən etsin ki, əvvəlki məhkəmə işə baxanda öz “sərbəst daxili inamına” riayət edib ya yox?

Sübutetmə standartı Azərbaycan hüququnda

Azərbaycan mülki prosessual qanunvericiliyində sübutetmə standartına aid konkret norma yoxdur. Azərbaycan cinayət prosessual hüququnda isə “əsaslı şübhədən kənar” sübutetmə standartın əks olduğu qənaətinə gəlmək mümkündür²⁹ və ona əsasən, əgər şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Bununla yanaşı, ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll edilir. Belə olan halda, hətta məhkəmənin vəzifəsidir ki, təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyinə dair aradan qaldırıla bilməyən şübhələri onun xeyrinə şərh etsin.³⁰

Beləliklə, mülki prosessual hüquqda formal sübut standartı olmasada son dövrdə məhkəmələrin təcrübəsində müəyyən obyektiv sübutetmə meyarının təyin edilməsi təşəbbüslərinə rast gəlinir.³¹ Bu təşəbbüslər AİHM-in təcrübəsinin təsiri nəticəsində əmələ gəlirlər. Sübutetmə (sübutların qiymətləndirilməsi) standartı barədə qeydlərə Ali Məhkəmənin qərarlarında daha çox rast gəlmək olar. İlk növbədə bu müsbət və qabaqcıl yanaşmadır, çünki daxili hüquq kənar hüquq aləmindən təcrid olunmuş formada inkişaf edə bilməz.

Son dövrlərin Azərbaycan məhkəmə təcrübəsini araşdırarkən Apellyasiya və Ali Məhkəmənin bir neçə qərarlarında tez-tez “sübut standartı”, “sübutların qiymətləndirilməsi standartı” ifadələrinə rast gəlmək.³²

Böyük ehtimalla oxuduğunuz məhkəmə qərarlarında belə ifadəyə çox rast gəlmisiniz:

“Eyni zamanda, “Qavazov Bolqarıstana qarşı iş üzrə” 6 mart 2008-ci il tarixli qərarında İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi mövqeyini ifadə etmişdir ki, sübutları qiymətləndirərkən, bir qayda olaraq “Əsaslı şübhədən kənar” sübut standartları tətbiq edilir (§93)”

Sübut etmə standartı ilə bağlı qeydlərin bizim məhkəmə təcrübəmizdə əmələ gəlməsində əhəmiyyətli rolunu AİHM təcrübəsi oynayır.³³ Bizim məhkəmələrdə AİHM təcrübəsindən faydalanaraq mülki prosesual məhkəmə təcrübəsində “əsaslı şübhədən kənar” sübutların qiymətləndirilməsi standartından tez-tez istifadə edirlər. Lakin hesab edirik ki, cinayət hüququna aid olan sübut standartının bizim mülki prosesual təcrübəyə daxil edilməsi təhlükəli perspektivdir. Ali Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsinə daxil etdiyi yenilikləri aşağı instansiya məhkəmələri tərəfindən çevik və kütləvi olaraq mənimsəmələrini nəzərə alsaq, qorxuram yanlış formalaşmış məhkəmə təcrübəsinin düzəldilməsi üçün məsələyə Konstitusiyaya Məhkəməsi qarışmalı olacaqdır.

“Əsaslı şübhədən kənar” sübut standartının Azərbaycan məhkəmə təcrübəsində əmələ gəlməsinin əsas səbəbi AİHM-in bir sıra qərarları olubdur. Həmin qərarlarda AİHM müəyyən işdə olan materialları, tərəflərin ifadə və sübutlarını “əsaslı şübhədən kənar” standartının tələblərinə uyğun qiymətləndirir və qərar çıxarır. Lakin düşünürəm, bizim məhkəmələr bu standartı istinad verəndə bunun ilk növbədə cinayət prosesual ələt olduğunu və ikincisi bunun məhz AİHM öz “prosesual qaydası” kimi müəyyən etdiyini nəzərə alıblar.

AİHM əsasən inkvizisiya məhkəmə olduğunu nəzərdə saxlamaq lazımdır. Çünki AİHM qərarlarını tək ona təqdim edilmiş sübutlar hüququ (qanunu) tətbiq edərək çıxarmır. AİHM özü prosesin aktiv iştirakçısıdır, o, sübut və faktları axtarır, öz araşdırmasını (tədqiqatını) aparır, davamlı olaraq əlavə izahatlar və sübutlar tələb edir. AİHM-in fəaliyyətinin xüsusiyyətini nəzərə alaraq o, öz vəzifələrini düzgün icra etmək üçün “konvensiya çərçivəsində və məqsədləri üçün məhkəmə özünün sübut etmə standartı kimi “əsaslı şübhədən kənarı”

seçir”.³⁴ Lakin AİHM-in bu yanaşmasına çox sayda tənqidçiləri də var.³⁵

Nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, sübutetmə yükü (vəzifəsi) sübut standartı ilə sıx əlaqədədir. İstənilən sübutetmə yükü ona uyğun sübut standartına uyğun olmalıdır.³⁶ Sübutetmə vəzifəsinin (yükünün) nə gəder ağır olmasını sübutetmə standartı müəyyən edir.³⁷ AİHM sübutetmə standartını sübutetmə vəzifəsindən (yükündən) kənar baxmır. Sübutların təqdim edilməsi vəzifəsinə gəldikdə AİHM qeyd etmişdir ki, “məhkəmə tək tərəflərin üzərinə düşən sübutetmə yükünə güvənməyəcəkdir. Məhkəmənin nəzərində olan işlərdə o, bütün materiallara baxır, həm tərəflərin təqdim etdiyi həm də başqa mənbələrdən olan və zəruriyyət varsa materialları proprio motu³⁸ əldə edir”.³⁹ Bu AİHM-in prosesinin daha çox invizisyon təbiyyətli olduğunu bir daha dəlalət edir.⁴⁰

AİHM-in xüsusiyyətini və yurisdiksiyasını nəzərə alaraq öz “prosesual” qaydalarında və sübutların qiymətləndirilməsində daha yüksək “əsaslı şübhədən kənar” standartının seçilməsinin məntiqini anlamaq olar. Lakin bu heç də demək deyil ki, AİHM-in bu yanaşmasını Konvensiyanın tərəftarı olan ölkələrin milli məhkəmələri öz mülki proseslərində tətbiq etməlidir. Sübutetmə standartı haqqında ən vacib qeyd odur ki, o prosesual hüququn elementidir.⁴¹ Bu səbəbdəndə AİHM müəyyən etdiyi sübutetmə standartı yalnız bu məhkəmənin işinə (proseslərinə) aiddir və AİHM-in maddi hüququnu (presidentlərini) tətbiq edən milli məhkəmələrə aid deyildir.⁴²

Sübutların qiymətləndirilməsində “əsaslı şübhədən kənar” sübutetmə standartını AİHM 1978-ci il İrlandiya B.Krallığa qarşı işindən bəri aktiv tətbiq edir.⁴³ Lakin AİHM-in bu standartı anqlo-sakson hüququnda cinayət proseslərində tətbiq edilən sübut standartı ilə eyni olduğu kimi qiymətləndirilməməlidir.⁴⁴ Həqiqətən də AİHM qeyd etmişdir ki “bu standartı tətbiq edən milli hüquq sisteminin yanaşmasını götürmək heç vaxt bu məhkəmənin məqsədi olmayıbdir.⁴⁵ Onun rolu cinayət təqsirini və ya mülki məsuliyyətini deyil, dövlətin razlaşdırılmış Konvensiya qarşısında məsuliyyətini müəyyən etməkdir”.⁴⁶

AİHM Mathew v. The Netherland⁴⁷ işində qeyd etmişdir ki, “əsaslı şübhədən kənar termini Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqların pozulmasına dair şikayətlərin baxılması proseduru kontekstində müstəqil (avtonom) məna daşıyır. Sübutlar hüququ⁴⁸ və onunla birgə

sübut standartı hüquqla bağlı suallara deyil, yalnız faktlarla bağlı suallara tətbiq edilir”.⁴⁹ AİHM tərəfindən tətbiq edilən sübut standartı Konvensiyanın maddələri və Məhkəmə Qaydaları ilə nəzərdə tutulmayıbdır, bu presedent (case law) təcrübəsinin məsuludur.

İlkin dövrdə “əsaslı şübhədən kənar” standartını AİHM əsasən Konvensiyanın 3-cü maddəsinə aid işlərdə tətbiq edirdi.⁵⁰ Lakin sonradan öz təcrübəsində olan AİHM digər işlərdə də Yunanıstan⁵¹ işinə və İrlandiya B.Krallığına qarşı işinə istinad verərək bu standartı daha “ümmümləşdirdir”.⁵² Eyni zamanda da vurğulayır ki, əsaslı şübhədən kənar standartını Konvensiyanın məqsədləri üçün tətbiq edir.

AİHM tərəfindən öz (məhkəmə baxışları) prosesləri üçün belə yüksək standartın seçməsinin məqsədi ona həvalə edilmiş rolun icrası ilə bağlıdır.⁵³ Gördüyümüz kimi, AİHM əsaslı şübhələrdən kənar standartı bu məhkəmənin “prosesual” qaydasıdır və milli məhkəmələrin öz mülki proseslərində istifadəsi üçün nəzərdə tutulmayıbdır. Yəni “əsaslı şübhədən kənar” sübutların qiymətləndirilməsi standartının AİHM-in öz “prosessual” qaydası olduğunu vurğulamaqdır.

¹ Bu misal, hüquq professoru R.Summersin aşağıda qeyd edilən məqaləsindən götürülüb.

² E. Morqan, Anqlo-Amerikan məhkəmə çəkişməsi sistemində bəzi sübut problemləri (1956). Sitat bu materialdan götürülüb, R. Summers., "Formal Legal Truth and Substantive Truth in Judicial Fact-Finding – Their Justified Divergence in Some Particular Cases" (1999). Cornell Law Faculty Publications, <https://scholarship.law.cornell.edu/facpub/1186/>

“The trial is a proceeding not for the discovery of truth as such, but for the establishment of a basis of fact for the adjustment of a dispute between litigants. Still it must never be forgotten that its prime objective is to have that basis as close an approximation to the truth as practicable.” Edmund M. Morgan, *Some Problems of Proof Under the Anglo-American System of Litigation* 128 (N.Y. 1956).

³ “Azərbaycan cinayət prosesində De Lege Lata mənasında preyardisiya institutunun ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna uyğunluğu məsələsi”, h.e.d. professor Firuzə Abbasova, Z. Əzimov, hüquq elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Vəkili Jurnalı № 4 (2014)

⁴ Mülki prosesdə tətbiq ediləcək hüququn tapılması, T.Herrmann, “Hüquq ədəbiyyatı” nəşriyyatı, Bakı 2012

⁵ О презумпции истинности судебного решения, вступившего в законную силу, Чечина Н.А, *Избранные труды по гражданскому праву*, 2004.

⁶ Вах, Миф объективной истины и стандарты доказывания, С Изосимов, *Zakon.ru. О достоверности и вероятности в правосудии*, Курылев С.В.

⁷ 357 U.S. 513 (1958)

⁸ The Burden and Standard of Proof in the ECHR, Tobias Thienel, Evidence and Burden of proof from the perspective of the ECHR, Themis

⁹ Edward D. Re, The Roman Contribution to the Common Law, 29 Fordham L. Rev. 447 (1961); Franz Wieacker, The Importance of Roman Law for Western Civilization and Western Legal Thought, 4 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 257 (1981), <http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol4/iss2/2>, The Common Law and Civil Law Traditions <https://www.law.berkeley.edu/library/robbins/CommonLawCivilLawTraditions.html>, R. Zimmerman, The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. <https://www.twirpx.com/file/407493/>

¹⁰ İngilis dilində - "beyond reasonable doubt". Bu mətə nə və bir sıra istinadlarda bu standart "əsaslı şübhədən kənar" kimi tərcümə edilə bilər.

¹¹ İngiliscə - Preponderance of evidence. Bu standart həmçinin bəzi ümumi hüquq ölkələrində "mümkünlük balans" (balance of probabilities) kimi ifadə olunur

¹² Yəni demək olar ki, heç inandırıcı deyil

¹³ More probable than not

¹⁴ Çəkişməli sistemdə olduğu kimi

¹⁵ Sovet dövründə məhkəmələri eyni rolunu oynayırdılar, ola bilsin bu səbəbdən bəzi yaşlı hakimlər məhkəmənin çəkişmə prinsipinə keçidində çətinlik çəkirlər.

¹⁶ MPM-dəki sübutların obyektiv qiymətləndirilməsinə tələb yetərli meyar olmadığını hesab edirik. Hər hansı bir sübutun məhkəmə tərəfindən obyektiv qiymətləndirildiyini necə müəyyən etmək olar? Hansı meyarlarla? Məhkəmə yenədə öz daxili inamına amma obyektiv qiymətləndirir? Məhkəmənin daxili inamının nə gədər obyektiv olduğunu necə bilmək olar?

¹⁷ Bunu sübut etmə standartı adlandırmaq olarsa əgər.

¹⁸ Fransa. Code d instruction criminelle de 1808. Art. 342. Ibid 312. Вах. Внутреннее убеждение или баланс вероятностей? Стандарты доказывания в России и за рубежом. С.Будылин.

¹⁹ Fransa. Code de procedure penale (2013) Art. 353. Ibid 427 (andlılar olmadıqda məhkəmə işi "daxili inam" əsasında həll edir). Вах. Внутреннее убеждение или баланс вероятностей? Стандарты доказывания в России и за рубежом. С.Будылин.

²⁰ İngiliscə - Intime conviction

²¹ MPM 88-ci maddə

²² Bəzi tip mülki məbahisələrdə sübut etməyə dair əlavə meyarlar müəyyən etmək olar, məsələn delikt, həyat və saxlamlıqla bağlı mübahisələrdə. Ancaq yenədə bu "əsaslı şübhələrdən kənar" standartı olmamalıdır.

²³ MPM 77.1

²⁴ Əlbəttə məhkəmə qərarında bunu əsaslandırmalıdır.

²⁵ MPM 88

²⁶ h.ü.f.d. Kəmalə Əliyeva, İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin tələblərinə riayət edilməsi və Azərbaycan qarşı qərarların təhlili. http://supremecourt.gov.az/uploads/files/konvensiya/konvensiyanin_3-cu_maddesinin_teleblerine_riayet_edilmesi_ve_azerbaycana_qarshi_qerarlarin_tehlili.pdf

²⁷ CPM 21.2. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa da onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir. Bu Məcəllənin müddəalarına uyğun surətdə müvafiq hüquqi prosedur daxilində ittihamın sübuta yetirilməsində aradan qaldırılması mümkün olmayan şübhələr təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) xeyrinə həll

edilir. Eyni ilə cinayət və cinayət-prosessual qanunlarının tətbiqində aradan qaldırılmamış şübhələr də onun xeyrinə həll olunmalıdır.

²⁸ Probably yes than not. More likely than not

²⁹ CPM 21.2 maddə

³⁰ CPM 351.3.4 maddə

³¹ Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Bülleteni, 2014, №3, səh 12; AR AMMK 2(102)-2196/13 sayılı qərarı, AR AMMK 2(102)-749/2015 sayılı qərarı, və bir çox digər qərarlarda məhkəmələr AIHM-in Qavazov Bolqarıstana qarşı (06.03.2008) qərarına istinad edərək bir qayda olaraq əsaslı şübhədən kənar standartlar tətbiq edildiyini vurğulayıblar.

³² Müasir bazar iqtisadiyyatı dövründə mülki və iqtisadi sahədə hüquqtətbiqetməni effektiv inkişaf etdirmək üçün daha çox təcrübəsi olan ölkələrin və hüquq sistemlərinin yanaşmalarından faydalanmaq lazımdır

³³ AIHM kontinental hüququn “məhsulu” olmasına baxmayaraq anqlo-sakson hüququna xas olan “sübut standartı” institutundan uğurla faydalanır.

³⁴ Bax, The Burden and Standard of Proof in the ECHR, Tobias Thienel, istinad 4

³⁵ Ibid: istinad 26, Loukis G. Loucaides, Standards of Proof in Proceedings under the ECHR in: Presence du droit public et des droits de l’homme: melanges offerts a Jacques Velu (1992), 1431 et seq;

³⁶ Chittharanjan Felix Amerisanghe, Evindece in International Litigation (2005),36

³⁷ Bax, The Burden and Standard of Proof in the ECHR, Tobias Thienel, istinad 8

³⁸ Latincadan “öz təşəbbüsü ilə”

³⁹ AIHM, Ireland v. United Kingdom, judgment 18 January 1978, Series A No.25, para 160; Artico v Italy, Judgment 13 May 1980, Series A, No 37, para 30.

⁴⁰ Uğur Erdal, Burden and Standard of Proof in Proceeding under the European Convention, European Law Review 26.

⁴¹ Bax, The Burden and Standard of Proof in the ECHR, Tobias Thienel, istinad 78.

⁴² Cf. Fraser P. Davidson, Evidence (2007), Juliane Kokott, The Burden of Proof in Comparative and International Human Right Law: Civil nad Common Law Approaches with Special Reference to the American and German Legal Systems (1998), Bax, The Burden and Standard of Proof in the ECHR, Tobias Thienel, istinad 79

⁴³ Bundan öncədə 1969-ci il Yunanıstan işində (Greek case) bu standartla aid qeyd edilmişdir ki, “ əsaslı şübhə sadəcə nəzəri mümkünlüyü nəzərdə tutmur, bu elə şübhə olmalıdır ki ona görə səbəblər təqdim edilmiş faktlardan uzaqlaşdırıla bilinsin”

⁴⁴ Bax, In search of the Standard of Proof Applied by the Inter-America Court of Human Rights, Alvaro Paul, istinad 7

⁴⁵ Zənnimcə burda məhkəmə İnqiltərəni nəzərdə tutur. Əvvəldə qeyd etdişdik ki, cinayət prosesinin “əsaslı şübhədən kənar” sübut standartı İnqiltərə daxil olanla Anqlo-sakson hüquq sistemində daxil olan ölkələrə xasdır.

⁴⁶ Bax, In search of the Standard of Proof Applied by the Inter-America Court of Human Rights, Alvaro Paul, istinad 8

⁴⁷ 29.09.05

⁴⁸ Law of Evidence

⁴⁹ Bax, The Burden and Standard of Proof in the ECHR, Tobias Thienel, istinad 80

⁵⁰ Bax, The Burden and Standard of Proof in the ECHR, Tobias Thienel, istinad 135

⁵¹ Greek Case (1969) 12 YB 1 1969. ECHR

⁵² Salman v. Turkey (2000), Toteva v. Bulgaria (2004), Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan (2007). Bir çox qərarlarda standart artıq İreland v. United Kingdom işinə istinad edilmədən "ümumi" tətbiq edilir, məsələn bax. Çelik and İmret v. Turkey (2004), Fadeyeva v. Russia (2005), Ahmet Mete v. Turkey (2006), Gavazov v. Bulgaria (2008)

⁵³ Bax, The Burden and Standard of Proof in the ECHR, Tobias Thienel,

Annotasiya

Son dövrlərdə prosesual hüquqda sübutetmə standartı anlayışının geniş şəkildə istifadə olunması Azərbaycan mülki prosesual təcrübəsində də öz əksini tapmışdır. Məhz məqalədə əsas etibarilə sübutetmə standartı barədə, məhkəmənin həqiqətin müəyyən edilməsində rolu, obyektiv sübutetmə standartında zəruriyyət, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsində sübutetmə standartının Azərbaycan prosesual hüququna təsiri məsələləri araşdırılmışdır.

Abstract

In recent years, the notion of standard of proof having been reflected to the civil-procedural law of Azerbaijan. So that the standard of proof, the role of courts in finding of truth, the approach to standard of proof in legal systems, necessity for objective standard of proof, the influence of the practice of the European Court of Human Rights to Azerbaijan's procedural law were researched in this article.

Çapa imzalanmışdır 3.07.2018. Kağız formatı 70x100 1/16.
Fiziki çap vərəqi 18. Tirajı 200.

“Şərq-Qərb” mətbəəsində çap edilmişdir.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi 17.